

De voorziening voor algemene risico's bij banken

DRS. J. W. F. HEIJMEN — DR. R. E. WESSELS *

De Voorziening Algemene Risico's (VAR), die banken treffen voor het opvangen van verliezen uit hoofde van de kredietverlening en het uitoefenen van overige bankactiviteiten, is een voortdurende bron van speculatie in de financiële pers. De omvang van deze voorziening — ook wel de „stropenpot” genaamd — hoeft door banken namelijk niet afzonderlijk op hun balans te worden getoond en blijft daardoor voor het publiek verborgen. Nu de conjunctuur de laatste jaren zozeer is verslechterd en tal van bedrijven in financiële moeilijkheden zijn geraakt of failliet gegaan, wordt vermoed dat de reserveringen die het bankwezen in het verleden heeft getroffen voor het opvangen van de kredietrisico's, ontoereikend zijn geweest; met andere woorden, er wordt de laatste jaren meer geld aan de VAR onttrokken dan toegevoegd. De rentabiliteit die de banken in hun jaarverslagen tonen, geven daardoor een geflatteerd beeld. In dit artikel wordt door combinatie van verschillende bronnen van informatie geprobeerd de ontwikkeling van de VAR te beoordelen. Tevens wordt een schatting gepresenteerd van de omvang van de onttrekkingen aan de VAR in 1982, die naar de mening van de auteurs de record-dotaties nog overtreffen.

Inleiding

In de financiële pers wordt sinds kort veel aandacht besteed aan de ontwikkeling van de Voorziening Algemene Risico's (VAR) bij banken. Hiervoor zijn naar onze mening twee verklaringen te geven. In de eerste plaats zijn de bedragen die de banken aan deze voorziening hebben gedoteerd aanzienlijk gestegen. Daarnaast is de omvang van de voorziening een steeds weer terugkerend onderwerp van speculatie omdat de wet (BW art.2:329) de kredietinstellingen de mogelijkheid biedt op de balans een voorziening op te nemen en deze te combineren met een andere balanspost. In de praktijk wordt de voorziening onder de post Crediteuren opgenomen, hetgeen blijkt uit de toelichting op deze post in de jaarverslagen. De omvang van de voorziening hoeft dus niet afzonderlijk getoond te worden. Van deze mogelijkheid wordt algemeen gebruik gemaakt, zodat de grootte en de veranderingen van de VAR voor het publiek een geheim zijn. Hoewel de precieze omvang van de VAR dus onbekend is, wordt door de banken en De Nederlandsche Bank (DNB) informatie verstrekt die betrekking heeft op de VAR.

In dit artikel zal getracht worden de ontwikkeling van de VAR in het recente verleden te analyseren aan de hand van deze informatie. Onze werkwijze komt neer op een analyse van het saldo van toevoegingen en onttrekkingen aan de VAR over een reeks van jaren. Alvorens hierop in detail in te gaan, zullen in de volgende paragraaf de belangrijkste kenmerken van de VAR worden weergegeven.

Kenmerken van de VAR

Een voorziening heeft in het algemeen als doel het opvangen van bepaalde kosten of verliezen waarvan de omvang en het moment van optreden onzeker zijn. Jaarlijks worden ten laste van de winst bedragen aan de voorziening toegevoegd. Doen zich in enig jaar de bedoelde kosten of verliezen voor, dan worden deze in mindering gebracht op de voorzieningen en drukken ze niet op het resultaat over de betreffende periode. Over de Voorziening Algemene Risico's kan in het jaarverslag over 1981 van de Amro Bank het volgende worden gelezen:

„De Voorziening Algemene Risico's (VAR) bij de banken dient voor het opvangen van verliezen (rechtstreeks of via deelneming) uit hoofde van kredietverlening, alsmede van niet voorzienbare buitengewone verliezen, voortvloeiend uit de uitoefening van het vorige actieve bankbedrijf.”

De omvang van de toevoegingen aan de VAR, de post dotatie Voorziening Algemene Risico's op de resultatenrekening, komt tot stand onder invloed van de omvang van de uitzettingen en de risico's daaraan verbonden, rekening houdend met het bestaande niveau van de voorziening. Aan het einde van het boekjaar bepalen de banken de omvang van de te verwachten verliezen. Dit zijn voornamelijk de z.g. onvolwaardige kredieten, waarvoor ten laste van de VAR een voorziening wordt gevormd c.q. aangepast.

De wijze waarop de banken met de VAR omgaan is gebonden aan voorschriften (zie de toelichting op het model jaarrekening voor kredietinstellingen) 1). Deze voorschriften komen er op neer dat:

„De VAR kan worden gezien als een bijzondere vorm van een dynamisch bepaalde voorziening die betrekking heeft op het algemene risico dat kredietinstellingen rechtstreeks of door deelnemingen lopen uit hoofde van kredietverlening en van de uitoefening van het overige actieve bankbedrijf. Onttrekkingen ter zake van verliezen uit deze risico's voortvloeiend behoeven niet in de winst- en verliesrekening te worden getoond. Toevoeging aan c.q. het doen vrijvallen van bedragen uit deze voorziening dient in de winst- en verliesrekening afzonderlijk te worden aangegeven. De VAR dient dus voor het opvangen van verliezen op debiteuren, alsmede van buitengewone verliezen die in principe niet voorzienbaar zijn en dus ook geen kwantificeerbare lasten vormen. De VAR mag nimmer worden gebruikt voor winstregulatie. Dotaties aan de VAR dienen stelselmatig te geschieden, waarbij gestreefd moet worden naar een minimum omvang van de VAR, die in een redelijke verhouding staat tot de risico's welke via de VAR moeten worden opgevangen. Met betrekking tot de belastinglast dient de winst na VAR-dotatie als uitgangspunt te worden genomen. Eventueel verschuldigde belasting over de toevoeging aan de VAR dient ten laste van de VAR te worden gebracht. Onder de VAR wordt verstaan het bedrag, dat reesteert nadat alle toegewezen voor-

*De auteurs zijn verbonden aan de Vakgroep Financiering en Belegging van de Economische Faculteit van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) O.a. gepubliceerd in De Nederlandsche Bank, *Kwartalbericht* 1981, nr. 2.

zeningen in mindering zijn gebracht. Bij het beoordelen van het draagvlak van de VAR dienen zowel met betrekking tot de mogelijk te bestrijden verliezen als tot het voor onttrekking beschikbare bedrag de fiscale consequenties in aanmerking te worden genomen."

Er zijn dus in feite twee voorzieningen te onderscheiden, de vrije VAR en de gebonden VAR. De vrije VAR is een voorziening gerelateerd aan het totaal aan debiteuren in tegenstelling tot de gebonden VAR, die gevormd is ten opzichte van specifieke (dubieuze) debiteuren, door de banken meestal aangeduid als onvolwaardige kredieten. Bij de bepaling van de fiscaal belastbare winst zijn volgens de wet (wet IB art. 13 en 14) slechts drie reserves toegestaan, te weten de kostenegaliseringsreserve, de assurantie-reserve eigen risico en de vervangingsreserve. Dit betekent dat de dotatie aan de vrije VAR fiscaal niet aftrekbaar is voor de winst. Aftrekbaar zijn alleen die bedragen die ontstaan na individuele waardering van de desbetreffende onvolwaardige kredieten, d.w.z. overboeking van de vrije naar de gebonden VAR.

Op zich betekent het onttrekken van middelen aan de vrije VAR niet dat deze gelden de banken ook onmiddellijk verlaten. Het overboeken van gelden van de vrije VAR naar de voorziening voor onvolwaardige kredieten is slechts een eerste stap van een vaak jaren spendend proces van afwikkeling van deze vorderingen. Het onttrekken van middelen aan de vrije VAR houdt echter wel een vermindering in van het garantievermogen van de banken zoals door DNB wordt voorgeschreven in het kader van het toezicht op de solvabiliteit, omdat DNB de gebonden VAR, in tegenstelling tot de vrije VAR, niet tot het garantievermogen rekent. Dit betekent dat wanneer de banken minder toevoegen aan de vrije VAR dan zij er aan onttrekken, hun solvabiliteitspositie verslechterd. Dit is voor het eerst in 1981 gebeurd. In het jaarverslag van DNB over 1981 valt daarover het volgende te lezen:

"Uit een evenals vorig jaar bij de grote banken en de Rabobanken gehouden enquête naar verwachte debiteurenverliezen en de ontwikkelingen in de onroerend-goedsector, blijkt over 1981 wederom een aanzienlijk accres van de verwachte debiteurenverliezen — dat zijn de toevoegingen aan de specifieke voorziening voor dubieuze debiteuren, welke aan de Voorziening algemene risico's worden onttrokken. De ernst van de ontwikkeling wordt te meer duidelijk, wanneer men in aanmerking neemt dat de verhouding tussen debiteurenverliezen en solvabiliteitsplichtige posten, welke vóór 1979 gedurende vele jaren vrijwel stabiel was gebleven, sedertdien zodanig is verslechterd dat deze in 1981 zes keer zo hoog was. Het spreekt hierbij vanzelf, dat onder deze omstandigheden de dotaties aan de Voorziening algemene risico's ook over 1981 weer in belangrijke mate moesten worden verhoogd. De Bank wil de huidige stand van zaken nadrukkelijk signaleren, daar deze van invloed zal kunnen zijn op de solvabiliteitspositie van de banken. Zolang de economische situatie niet verbetert, ziet het er naar uit, dat deze ontwikkeling zich zal voortzetten en het voorzieningenbeleid van de banken en derhalve de rentabiliteit daar de gevolgen van zullen ondergaan" (blz. 109, cursivering toegevoegd).

In het recent verschenen jaarverslag over 1982 verwacht DNB „een verdere, zij het gematigder toeneming" van de onttrekkingen aan de vrije VAR. Met andere woorden, de onttrekkingen blijven toenemen, maar het tempo waarin is verminderd.

In het licht van het voorgaande kunnen de volgende twee vragen worden gesteld. Ten eerste, of de bedragen die in 1981 en 1982 aan de vrije VAR per saldo zijn onttrokken, ooit aan de VAR zijn toegevoegd. Hebben de banken in het verleden voldoende middelen aan de vrije VAR gedoteerd om de aanspraken te kunnen financieren die nu zijn gedaan ten behoeve van de specifieke voorziening voor dubieuze debiteuren? De tweede vraag betreft de gevolgen van de onttrekkingen aan de vrije VAR voor de rentabiliteit van het bankwezen. In de volgende paragraaf zullen wij op deze twee vragen een antwoord trachten te geven

Elf jaar VAR

In de inleiding hebben wij gesteld dat het niet mogelijk is uit de jaarverslagen van de banken af te leiden hoe groot de VAR is. Wij kunnen dus ook niet rechtstreeks vaststellen of de VAR voldoende middelen bevat om de verliezen op debiteuren op te vangen. Indirect is er wel wat over te zeggen, nl. door het saldo van toevoegingen en onttrekkingen aan de VAR over een reeks van jaren te bezien.

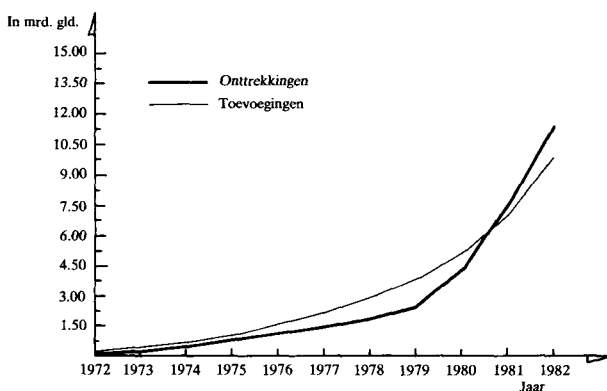
De totale toevoeging aan de vrije VAR is vast te stellen door optelling van de dotaties van de afzonderlijke banken zoals vermeld in

de jaarverslagen. De werkwijze die hier is gevolgd is de volgende: optelling van de dotaties van de drie grootste algemene banken (ABN, AMRO en NMB) en van de Rabobanken; vermenigvuldiging van dit resultaat met de factor 10/9. Het aandeel van genoemde vier banken komt namelijk overeen met ongeveer 90% van het balanstotaal van de totale groep van de algemene banken en de Rabobanken.

De onttrekkingen aan de vrije VAR worden jaarlijks, zij het met grote vertraging, gepubliceerd door De Nederlandsche Bank. Deze bedragen, door De Nederlandsche Bank aangeduid met bijzondere lasten, geven (o.a.) de hoeveelheid middelen weer die ten laste van de vrije VAR voor individuele debiteuren zijn gereserveerd. Aanwijzingen hiervoor zijn te vinden in het jaarverslag van DNB (1982, blz. 121), „... de bijzondere lasten, waaronder de zoals bekend debiteurenverliezen zijn opgenomen."

Vergelijking van de toevoegingen en de onttrekkingen over de laatste tien jaar leert ons dat er per saldo in deze periode is ingeteerd op de voorziening. Het bijbehorende cijfermateriaal is weergegeven in figuur 1. Daarin zijn de onttrekkingen en toevoegingen per jaar gecumuleerd weergegeven. Het snijpunt van de twee lijnen geeft het omslagpunt aan waarbij de gecumuleerde onttrekkingen de gecumuleerde toevoegingen hebben overtroffen. Omdat gegevens over 1982 nog niet bekend zijn is de ontwikkeling van de onttrekkingen geschat met behulp van het model dat in de appendix wordt besproken.

Figuur 1. Toevoegingen en onttrekkingen aan de VAR

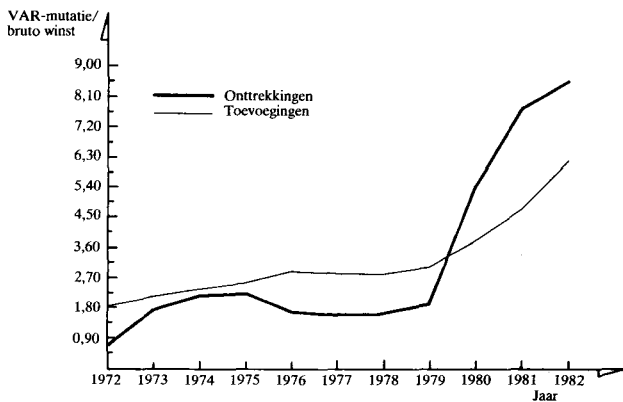

Gezien het niveau van de toevoegingen in de jaren vóór 1972 lijkt het ons gerechtvaardigd te concluderen dat de vrije VAR voor de algemene banken en Rabobanken een tekort vertoont. Omdat de VAR niet negatief kan worden moet dit tekort gecompenseerd zijn door overboeking van andere stille reserves (bijvoorbeeld afkomstig van waarderingverschillen bij onroerend goed, deelnemingen en geactiveerde rente op onvolwaardige kredieten). In het recente verleden is dit ook gebeurd doordat DNB de waarderinggrondslagen voor de post gebouwen gewijzigd heeft. Deze verandering heeft de banken, op papier, f. 1.3 mrd. meer eigen vermogen opgeleverd.

Bovendien zijn door de daling van de rente de effectenportefeuilles van de banken — voor het merendeel bestaande uit staatsobligaties — in waarde toegenomen. Herwaardering van deze portefeuilles heeft ca. f. 1,1 mrd. aan het garantievermogen van de banken toegevoegd. Door het herwaarderen van bepaalde activa worden de solvabiliteitsverhoudingen verbeterd; deze handeling bevat echter ook een negatief signaal: men geeft duidelijk te kennen dat de gettoffen voorzieningen onvoldoende zijn om de verliezen op te vangen. De vraag is dan welke gevolgen deze ontwikkelingen hebben voor de rentabiliteit van het bankwezen. Om een indruk hiervan te krijgen kan men de toevoeging aan de VAR in procenten van de bruto winst vergelijken. In figuur 2 wordt hiervan een overzicht gepresenteerd. Het beeld van figuur 1 herhaalt zich hier, zij het dat de ontwikkeling van de VAR nu in relatie wordt gebracht tot de winstpotentie van het bankwezen. De cijfers over de onttrekkingen in 1982 zijn ook hier een schatting.

Figuur 2 laat duidelijk zien dat ondanks de forse stijging van de dotaties (als percentage van de bruto winst) de onttrekkingen een nog forsere stijging te zien geven. Aangezien uit figuur 1 al bleek dat in de afgelopen twee jaar ingeteerd is op de eerder gevormde reser-

Figuur 2. Ontwikkeling VAR ten opzichte van de winst

ves, betekent dit dat ook in de toekomst met de dotatie grote bedragen gemoed zullen zijn ten einde de opgelopen schade te herstellen, dan wel een nieuwe buffer op te bouwen. Doordat de onttrekkingen aan de VAR de toevoegingen overtreffen wordt in de jaarrekeningen van de banken eigenlijk een geflatteerd beeld gegeven van de rentabiliteit: gezien de omvang van de onttrekkingen zou de bruto winst in haar geheel rechtstreeks naar de gebonden VAR moeten verdwijnen. Dit houdt in dat de banken thans in ieder geval niet toekomen aan het weer opbouwen van een vrije of ongebonden VAR. Op zijn beurt houdt dit in dat wanneer in de toekomst de verliezen op debiteuren (hopelijk) afnemen, de noodzaak om grote bedragen aan de VAR toe te voegen blijft bestaan. M.a.w. de perikelen rondom de VAR hebben een zware hypothek gelegd op de rentabiliteit van het bankwezen voor de komende jaren. Een daling van de netto winst stelt de banken echter voor nog weer andere problemen. Gelet op de omvang van de solvabiliteitsplichtige activa — activa waartegenover De Nederlandsche Bank eist dat een bepaald garantievermogen wordt aangehouden — zijn de banken min of meer gedwongen worden om dividenduitkeringen te verlagen en om nieuw garantievermogen aan te trekken of de groei van solvabiliteitsplichtige activa (lees: kredieten aan het bedrijfsleven) af te remmen.

Conclusies

Door verschillende bronnen van informatie te combineren is het mogelijk gebleken de ontwikkeling van de VAR te beoordelen. Geconstateerd werd dat, vooral de laatste jaren, de onttrekkingen aan de VAR de zichtbare dotaties hebben overtroffen. Ook de record-dotaties over 1982 worden ruimschoots overtroffen door onze schatting van de onttrekkingen over 1982. De conclusie luidt dan ook dat de dotaties ten laste van de bruto winst aan de Voorziening Algemene Risico's ondanks hun grote omvang onvoldoende waren om de debiteurenverliezen op te vangen. We zullen dan ook in de toekomst met dergelijke omvangrijke dotaties rekening moeten houden. Overigens werd dit onlangs bij de presentatie van het jaarverslag 1982 van de Amro Bank bevestigd:

„De 850 miljoen gulden die de AMRO-bank vorig jaar aan de Voorziening Algemene bedrijfsrisico's (VAR, ook wel stroppenpot genoemd) moest toevoegen, kan de bank goeddeels als verloren beschouwen. Om deze voorziening toch op peil te houden, zal dit jaar waarschijnlijk een even groot bedrag uit de winst moeten worden gehaald.” (*de Volkskrant*, 18 maart 1983, blz. 2)

De conclusie die uit deze studie kan worden getrokken, is dat de banken in het verleden de risico's van hun kredietportefeuilles te laag hebben ingeschat. Men heeft zich onvoldoende gerealiseerd dat een omvangrijke toename van de kredietverlening, waarbij het aandeel van het eigen vermogen in de financiering van ondernemingen wordt teruggedrongen, alsmede aan meer marginale renderende ondernemingen financieringsmiddelen worden verstrekt, de kredietportefeuilles bijzonder kwetsbaar zou maken voor een tegenvallende economische ontwikkeling.

Dit verwijt treft ook DNB, aangezien deze de expansie van de kredietverlening accommoderend heeft begeleid. Telkens wanneer de solvabiliteitsnormen dreigden te gaan knellen, werden zij versoepeld. Het gevolg van dit beleid is geweest dat de achteruitgang van

de kredietportefeuille van de banken gepaard is gegaan met een achteruitgang van de eigen-vermogenspositie.

Achteraf gezien is dit geen goed beleid geweest. Men dient zich daarom af te vragen langs welke wegen het toezicht kan worden verbeterd, waarbij — de dereguleringsgeest van deze tijd indachtig — meer openheid over de vermogenspositie van de banken een bescheiden eerste stap zou kunnen betekenen.

J. W. F. Heijmen
R. E. Wessels

Appendix

De onttrekking aan de VAR in 1982

Het bedrag dat door de banken in een bepaald jaar aan de VAR wordt onttrokken, wordt met een vertraging van ongeveer één jaar door DNB gepubliceerd onder het hoofd Bijzondere Lasten als onderdeel van een rentabiliteitsoverzicht van het bankwezen. Wij moeten dus tot omstreeks januari 1984 wachten om de onttrekkingen over 1982 te weten te komen.

De vraag rijst of het niet mogelijk is een schatting te maken van de onttrekkingen over 1982 met behulp van de nu bekende gegevens. Hier zal een model worden besproken dat daarvoor geschikt is. Vervolgens wordt het model geschat met behulp van cijfers over de periode 1972–1981, en wordt ten slotte een voorspelling voor 1982 gedaan.

Het door ons gebruikte model maakt gebruik van het verband tussen de post „belastingen” zoals vermeldt in de jaarverslagen van de banken en de onttrekkingen aan de VAR, en kan als volgt worden afgeleid. Stel dat geldt:

$$\text{Betaalde vpb} = \tau \cdot (\text{belastbare winst}) \quad (1)$$

waarin:

vpb = vennootschapsbelasting;

τ = gemiddelde vpb-tarief;

en dat bovendien geldt:

$$\text{Belastbare winst} = \text{bruto winst} - \text{bijzondere lasten} (= \text{onttrekkingen aan de VAR}) \quad (2)$$

Substitutie van (2) in (1) levert de gezochte relatie op. Er zijn echter nog twee problemen. Ten eerste, de in de jaarverslagen door de banken verantwoorde betaalde belasting is een schatting van wat zij verwachten te zullen betalen. D.w.z. dat vergelijking (1) een schattingsfout of storingsterm bevat. Ten tweede, kan men verwachten dat deze storingsterm — absoluut gezien — groter wordt naarmate de bruto winst toeneemt. Wanneer hiermee geen rekening wordt gehouden zullen de geschatte coëfficiënten van het model onnauwkeurigheden bevatten. Om dit laatste te verhelpen delen we de vergelijking links en rechts door de bruto winst. Na toevoeging van een storingsterm ontstaat de volgende regressievergelijking:

$$y_t = \alpha + \beta x_t + e_t \quad (3)$$

waarin:

$$y = \frac{\text{betaalde vpb}}{\text{bruto winst}};$$

$$x = \frac{\text{onttrekkingen}}{\text{bruto winst}};$$

α, β = regressiecoëfficiënten;

e = een storingsterm, die verondersteld wordt te komen uit een normale $(0, \sigma^2)$ verdeling;

t = een index voor de jaren in de steekproef.

Het gekozen model bevat dus twee toetsbare hypotese, nl. dat α overeenkomt met het gemiddelde vpb-tarief, en dat β gelijk blijkt te zijn (in statistische zin) aan minus α . De eerste hypothese kan slechts bij benadering worden getoetst, aangezien verschillende elementen (buitenlandse winsten, WIR-premies enz.) de relatie tussen de betaalde belasting en het vpb-tarief kunnen verstoren. Gelukkig is de werking van genoemde factoren slecht belastingverlagend zodat we voor de schatting van α een bovengrens kunnen aangeven, nl. 0,48: het marginale tarief voor de vpb. Aangezien de banken ook winsten in het buitenland realiseren — waar de vpb-tarieven soms lager zijn — zal de schatting van α lager dienen uit te vallen dan genoemde 0,48. Hoeveel lager is moeilijk te zeggen.

Geschat met gegevens over de periode 1972–1981 kan vgl. (3) als volgt worden weergegeven:

$$y_t = 0,405 - 0,289 x_t \quad (3)$$

(0,017) (0,052)

De standaarddeviaties van de geschatte coëfficiënten staan tussen haakjes vermeld. De resultaten zijn bevredigend; een hoog percentage variantie wordt door het model verklaard, terwijl bovendien het gemiddeld vpb-tarief geschat wordt (op 5%-significantieniveau) te liggen tussen 37 en 44%, hetgeen een alleszins aanvaardbare schatting is.

Vervolgens kunnen we toetsen of de tweede restrictie die we aan het model opleggen ($\alpha = -\beta$) blijkt uit te komen. Wij moeten dus

toetsen of $\alpha + \beta = 0$. Uit onze schattingen volgt dat $\hat{\alpha} + \hat{\beta} = 0,115$, terwijl de standaarddeviatie van $(\hat{\alpha} + \hat{\beta})$ gelijk is aan 0,108. Hieruit volgt dat (op 5%-significantieniveau) de geschatte som van α en β in het volgende interval zal liggen:

$$-0,135 < (\hat{\alpha} + \hat{\beta}) < 0,365$$

M.a.w. wij kunnen de hypothese dat $\alpha = -\beta$ niet verwerpen. Het geschatte model voldoet dus aan de gestelde restricties.

Wat kan, met behulp van het model en gegeven dat in 1982 de betaalde belasting als percentage van de bruto winst 11,3 bedroeg, voorspeld worden als onttrekking aan de VAR in 1982? De punt-schatting voor de onttrekking aan de VAR is gelijk aan 1,01. Voor deze schatting kunnen betrouwbaarheidsintervallen worden bepaald. Op het 5%-significantieniveau kan berekend worden dat de schatting van de verhouding van de onttrekkingen ten opzichte van de bruto winst ligt in het gebied:

$$0,86 < \hat{x}_{82} < 1,14$$

De schattingen indiceren dat het proces van *netto onttrekkingen* aan de VAR zich in 1982 heeft voortgezet. Immers, de toevoegingen aan de VAR in 1982 worden door ons op f. 2,9 mrd. geschat, terwijl gebruikmakend van ons model de meest conservatieve schatting voor de onttrekkingen f. 3,9 mrd. (i.e. 86% van de bruto winst) is.